

Uspořádání vnitřních prostor pro osoby s demencí

Doporučení pro pobytová zařízení sociálních služeb
a stavební odborníky

Kanton Bern
Gesundheits- und Fürsorgedirektion
Alters- und Behindertenamt

Stadt Bern
Direktion für Bildung Soziales und Sport
Alters- und Versicherungsamt

Předmluva

Milí čtenáři,

Jak uspořádat vnitřní prostory domovů, aby se zde jak uživatelé, tak personál cítili dobře a bezpečně? Pokud si kladete tuto otázku, pak držíte v ruce tu správnou brožuru. Pokud budou tato doporučení optimálně využita, lze předejít nehodám a stejně tak obavám a nedorozuměním mezi lidmi s demencí a zaměstnanci. Ve zkratce: Důležité je garantovat přiměřenou kvalitu života a bydlení navzdory těžké nemoci.

Máte před sebou již druhé vydání této řady. První vydání bylo věnováno problematice *uspořádání vnějších prostor pro lidi s demencí*. Obě vydání jsou určena pobytoвым zařízením a stavebním odborníkům. Pomocí nich vytvořilo město a kanton Bern přehlednou směrnici v džungli odborné literatury a nepřehledných doporučení.

Rádi bychom poděkovali oběma odborníkům, Kathrin Cattaneo-Rüegg a Vereně Maritz, jejichž diplomová práce s názvem „Doporučení k uspořádání vnitřních prostor ve stacionárních zařízeních pro lidi s demencí» se stala obsahovým základem pro tuto brožuru. Autorky prováděly rešerše, vedly rozhovory s odborníky, navštěvovaly pobytové zařízení, která již mají nějaké zkušenosti, filtrovaly výsledky až do své podstaty a sepsaly doporučení. Mnohokrát děkujeme za tuto odbornou práci!

Přejeme Vám – milí čtenáři – mnoho úspěchů při použití těchto doporučení v praxi.

Uspořádání vnitřních prostor je něčím zásadním pro všechny – ve velké míře ovlivňuje to, zda se lidé v konkrétních prostorech cítí dobře a jako doma. Tato zásada platí také pro lidi s demencí.

Stavební podmínky mají podstatný vliv na způsoby chování lidí s demencí, kteří z důvodu kognitivních poruch nemohou již správně interpretovat své okolí, jsou odkázáni na srozumitelné, uspořádané a čitelné okolí. Přehledné uspořádání a dobré osvětlení podporuje orientaci. Prostorové uspořádání, které zohledňuje specifické potřeby lidí s demencí, poskytuje uživatelům pocit způsobilosti k činnostem všedního dne, dává jim pocit jistoty a má uklidňující účinky. Nevhodné prostorové uspořádání naopak zapříčiňuje strach a může vyvolat agresí.

Jelikož se uspořádání životního prostoru pro lidi s demencí týká ve velké míře také personálu, je nutné ho zapojit již do projektování a plánování staveb pro osoby s demencí. Pracovníci jsou v podstatě těmi, kteří v těchto nových prostorech vytvářejí s uživateli a pro uživatele „každodennost“ dle konceptu péče specifického pro lidi s demencí. Jejich cenné zkušenosti vyplývající z každodenního kontaktu s lidmi s demencí jsou klíčem ke zdárnému uspořádání vnitřních prostor specificky přizpůsobených lidem s demencí.

Prostorové uspořádání a tím vyvolaná (ne)pohoda souvisí také s biografií uživatelů. Každá generace má své vlastní, typické biografické souvislosti. A právě nalezení tohoto «správného» nebo odpovídajícího prostorového charakteru je nepřetržitou úlohou personálu pobytového zařízení a klade na něj vysoké požadavky.

Přestože je obtížné vytvořit obecně platná stanoviska, existuje několik základních myšlenek a aspektů, které pomáhají při vnitřním uspořádání prostorů bytových jednotek, respektive pečovatelských jednotek pro lidi s demencí, a které musí být zohledněny. Tyto aspekty budou v následujícím textu podrobněji představeny a vysvětleny.

1 Pohyb / Mobilita / Orientace

Orientace znamená zařazení osoby do jejího vlastního prostředí na základě určitých znaků.

Orientace je prostorová, časová, osobní a situační.

Za schopnost orientace jsou na jedné straně odpovědné smyslové orgány (oči, uši, nos), hmat a rovnovážné ústrojí, na druhé straně paměť.

Věkově podmíněné změny (ztráty) kognitivních funkcí se týkají především ostrého vidění a sluchu, v oblasti mobility jde o ztrátu rovnováhy a špatnou koordinaci.

Pro orientaci a pohyb v prostoru jsou nejdůležitějšími smyslovými orgány oči. Zhoršující se sluch vede k horší sociální interakci a podporuje pocit zmatenosti, a to především v hlučném prostředí.

Se zvyšujícím se věkem se snižuje mobilita, člověk se pohybuje pouze s obtížnostmi. Poškozený je také často smysl pro rovnováhu. Předpokladem pro to, aby člověk zůstal v rovnováze, je schopnost orientace v prostoru.

V závislosti na rozvoji demence se zhoršuje paměť nemocného. Osoby s demencí ztrácejí schopnost prostorové orientace velmi rychle. Je proto neobyčejně důležité tyto procesy kompenzovat a terapeuticky ovlivňovat

Doporučení

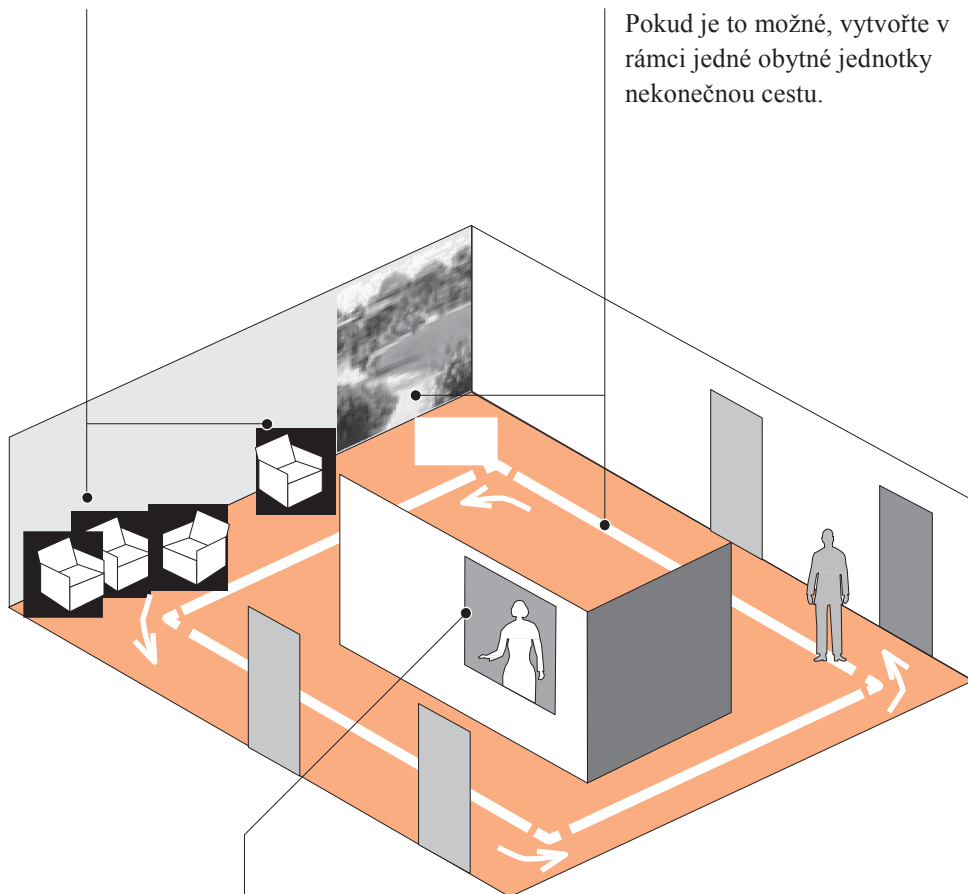
A Prostorová orientace

- Půdorysy – jednoduché a přehledné, měly by vykazovat velké množství různě uspořádaných míst, neměly by být monotónní

- Na chodbách je vhodné vytvořit zákoutí pro různé využití, k přátelskému posezení nebo k pozorování.

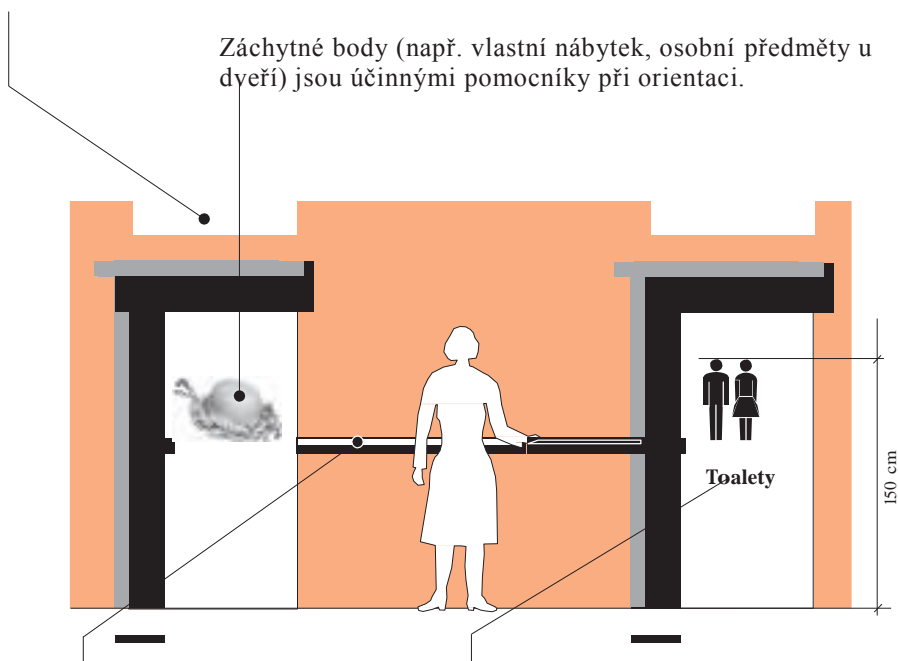
Směr cest je vhodné uspořádat tak, aby všechny cesty vedly k jednomu cíli (např. obytný prostor, vstup do zahrady).

Pokud je to možné, vytvořte v rámci jedné obytné jednotky nekonečnou cestu.

- Průhledy mezi místnostmi, respektive možnost nahlédnutí do místností, podporuje prostorovou a situační orientaci.

Různé prvky tlumeného umělého osvětlení podporují prostorovou orientaci uživatelů.

Madla / zábradlí dovedou uživatele k cíli, nebo mohou připevněnými předměty upozornit na příchod na určité místo (hmat).

Toalety budou samostatně využívány uživateli, pokud budou umístěny centrálně, budou nadepsány a označeny symbolem, event. šipkou na podlaze. Bezprostřední blízkost toalety (v noci je nutné noční světlo!) zvyšuje markantně její využívání.

Při připevňování cedulek, obrázků a symbolů je potřeba zohlednit rovinu pohledu uživatelů. Ta je u osob s demencí spíše nižší, neboť se často pohybují se sklopeným zrakem. Referenční doporučená výška je 130 až 150 cm. Orientační znaky mohou být umístěny také na podlaze, ale pozor aby neodrazovaly uživatele od cíle.

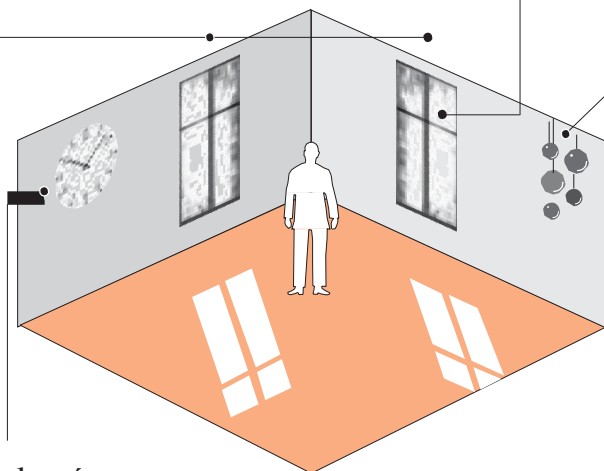

B Časová orientace

- Okna na různé strany umožňují vnímání měnící se úrovně výše slunce a tedy vnímání toho, zda je dopoledne, odpoledne nebo večer. Toto vnímání podporuje také rytmus spánku a bdění.

- Pohled z okna odkrývá roční období, především pokud výhled směřuje do zahrady s listnatými stromy.

- Orientace v ročním období může být podporována výběrem specifické dekorace (Vánoce, Velikonoce, místní svátky). Tyto prvky musí být umístěny vždy na stejném místě.

K denní orientaci slouží hodiny s jednoduchým a velkým ciferníkem.

2 Bezpečí / autonomie

Bezpečí znamená:

- stav / situaci, kdy se člověk cítí ochráněn před nebezpečím
- co možná největší absenci nebezpečí
- pocit jistoty

Jde o to vyvarovat se ohrožení lidí s demencí tím, že je budeme chránit před nebezpečím (zranění, útěky). Jistota je podporována bezbariérovým obytným prostorem s orientačními body a dobrým osvětlením. Míra emocionální jistoty závisí především na vztahu k ošetřujícímu personálu a na uspořádání obytného prostoru.

Zabezpečovací opatření mohou autonomii osoby podporovat, ale také omezovat a zejména u lidí s demencí mohou spustit sekundární symptomy.

Rozhodující pro rozsah použití preventivních opatření je hlavní myšlenka a koncept péče daného pobytového zařízení.

Hlavní zásada: čím méně restriktivních opatření, tím větší autonomie uživatelů. Tímto způsobem je možné dosáhnout spokojenosti uživatelů a personálu.

Nepoužívat *Nebezpečné předměty* (jako ostré nože, nůžky) nebo je ihned po použití uzamknout.

Zajistit sporáky prostřednictvím časového spínače, hlavním vypínačem nebo instalovat indukční desku.

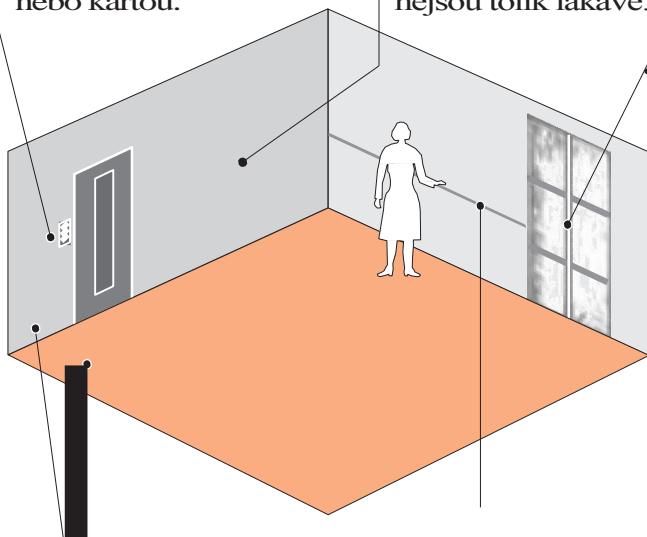
Na vodovodní kohoutky instalovat regulátory teploty.

Nevysazovat jedovaté rostliny

Doporučení

- *Vchodové dveře a výtahy* mohou být otevírány a obsluhovány pouze pověřenou osobou prostřednictvím číselných kódů, skrytým tlačítkem nebo kartou.

- *Dveře, které se nemají používat,* mohou být zakryty roletami nebo závěsy nebo natřeny stejnou barvou jako jsou okolní stěny. Pokud mají dveřní rámy totožnou barvu jako dveře, stanou se „neviditelnými“ a nejsou tolik lákavé.

- *Přístupové cesty* na zahradu a na terasu by měly být uzavřeny pouze ve výjimečných situacích - v noci, při bouřce). Prosklené dveře nebo stěny podél chodeb s tabulkovým dělením zabraňují nutkání projít skrz.

- *Barevné provedení stěn a podlahy* by mělo být zřetelně odlišné.

- *Madla/ zábradlí* musí působit vůči zdi dostatečně kontrastně, aby byla uživateli využívána.

- *Podlahové krytiny* nesmí klouzat, lesknout se a musí být snadné na údržbu. Vhodné je linoleum pro funkční prostory (obývací pokoj, kuchyně, sanitární místnosti, provozní místnosti), parkety pro obytný prostor a pokoje uživatelů, event. koberec v soukromých pokojích.

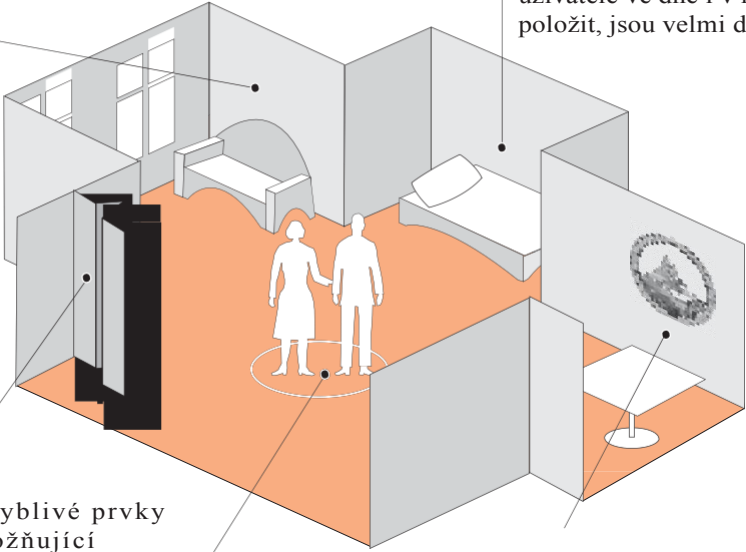

3 Zákoutí k odpočinku a životu

Vytvořit a uspořádat flexibilní prvky k zastavení, které bude uživatele lákat – to je hlavním cílem zákoutí. Realizace jejich prostorového uspořádání je jednoduchá: lze je vytvořit lavičkami nebo pohodlnými křesly na chodbách. Pokud jsou taková zákoutí využívána, mohou se zde rozvíjet sociální kontakty, orientace v prostoru a čase, duševní blaho a pocit bezpečí uživatelů.

Doporučení

- Zákoutí, která jsou napojená na centrum dění, dovolují uživatelům stáhnout se do ústraní a přesto zůstat nablízku centrálnímu prostoru a dění, např. v blízkosti jídelního stolu, u východu z výtahu – tedy tam, kde se něco děje.
  - Otevřené, dobře rozeznatelné *prostory určené k odpočinku* s jednoduchými postelemi nebo odpočinkové pohovky v koutcích, na něž se mohou uživatelé ve dne i v noci položit, jsou velmi důležité.
-
- Pohyblivé prvky umožňující rozdělení místnosti, jako posuvné stěny, regály atd. mohou dát prostorům a chodbám dle potřeby novou strukturu.
- Místnosti musí být přehledné. Především střed prostoru musí být jasně organizován a jako takový by ho měli všichni uživatelé umět identifikovat.
- Zákoutí určené ke vzpomínání nebo vhodné přechody do zabezpečených venkovních prostor oživují vnitřní prostory.

4 Uspořádání okolí / použité materiály

Uspořádání obytného prostoru významně ovlivňuje atmosféru v domově. Z hlediska uspořádání okolí je člověk nahlížen právě ve vztahu k tomuto okolí. Až potud je prostor ovlivňován a tvořen člověkem. V důsledku onemocnění demencí se vnímání a schopnost přizpůsobit se okolí ve velké míře vytrácí.

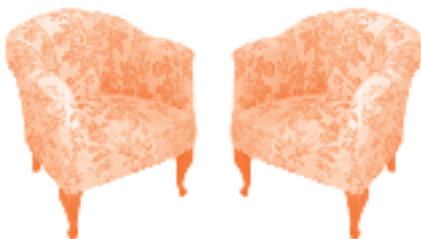
Prostorové uspořádání je důležitým prvkem, který má ochrannou funkci: prostor oslovuje různé smysly vnímání a měl by poskytovat jistotu a bezpečí. Struktura prostoru by se měla moci flexibilně přizpůsobovat a být funkční a zároveň působit útulně a živě. Uspořádání prostoru, které je co nejvíce flexibilní a proměnlivé, kompenzuje ztráty podmíněné onemocněním demencí.

Aby byla místnost uživatele vhodně vybavena nábytkem a dalšími prvky, je důležité se seznámit s jeho životním příběhem. I v případě onemocnění demencí zůstávají v dlouhodobé paměti uloženy životní vzpomínky, které mohou sloužit jako podpora při zařizování místnosti. Prvky v místnosti se totiž dle životních zkušeností osob narozených např. v roce 1916 uspořádají zcela odlišně než osobám ročníku 1950.

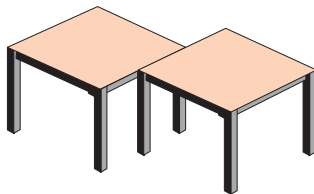

- *Psychobiografické předměty* v okolí jsou důležité. Podporují opětovné poznání, slouží jako pomocník při orientaci v prostoru a čase a poskytují jistotu. Kromě toho podporují dialog mezi stářími a mláďami.

Posezení na dobře zvolených místech (v blízkosti centra dění) by mělo být pohodlné a stabilní. Posezení může mít dále voděodolný potah s prvky biografie. Křesla jsou hojně využívána, musí se ale dbát na výšku sedu (40 cm).

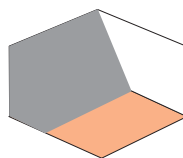
- Nabídka terapie prostředím by měla být rozvíjena a hodnocena zaměstnanci a uživateli (koncept péče): vaření, pečení, procházky, pěstování květin, domácí zvířata, zpěv, hraní, společné sledování TV, koupele, aromaterapie, bazální stimulace, validace atd.

Lze využít dle potřeby několik čtvercových stolů postavených vedle sebe (kulaté stoly jsou méně vhodné, protože nelze vymezit hranice mezi sousedy u stolu). V centrálním prostoru je vhodné použití jednoho velkého stolu.

- Použitý materiál musí působit útulně a přirozeně. Měl by oslovovat různé úrovně smyslů a měl by mít biografický podtext (samet, voskové ubrusy, dřevo, kov, koše na třídění prádla, plyšová zvířata, panenky, mlýnek na kávu, staré vařiče, sklenice, džbány na čaj, kávu, atd.

Barvy: teplé syté pastelové tóny. Jasně kontrasty mezi zdmi a podlahou. Vyvarujte se množství použitých barev, nepoužívejte bohatě vzorované tapety a podlahové krytiny.

5 Bytové jednotky/ pokoje/ sanitární místnosti

Jedna bytová jednotka by měla v ideálním případě poskytovat obytný prostor 8 – 12 osobám. Půdorys by měl být jednoduchý a přehledný, ale neměl by být monotónní. Pokoje by zde měly být logicky uspořádané, měly by mít rodinnou strukturu a měly by být funkční.

Pro veřejné budovy platí norma SIA-Norm SN 521 500 «Stavby určené pro osoby s postižením». V současnosti je aktualizována na «Bezbariérové stavby». Norma se shoduje s evropským nařízením. Švýcarské úřady mají pro budovy vhodné pro osoby s postižením k dispozici návody týkající se daného tématu, např. výtahy u specializovaných budov, sanitární zařízení vhodné pro postižené.

Ve většině pobytových zařízení jsou již standardní jednolůžkové pokoje. Vhodné je nicméně mít pro zvláštní situace k dispozici i dvou- nebo vícelůžkové pokoje (neklidní pacienti se ve společnosti druhé osoby zklidní, nebo z toho důvodu, že o pacienty s těžkou demencí se jednodušeji pečuje na vícelůžkovém pokoji).

Sanitární místnosti nemusí být nutně u každého pokoje. Také zde má rozhodující význam koncept péče, který definuje důležitost péče o tělo a tím také množství sanitárních místností. Pokud je součástí sanitárního zařízení léčebná lázeň, musí být začleněna do bytové jednotky, jinak nebude využívána.

Je nutné, aby architekti byli ve svých návrzích citlivější a jak veřejné, tak soukromé budovy navrhovali jako bezbariérové. To je vhodné pro všechny, bez ohledu na jejich věk, disponibilitu nebo stupeň postižení.

Doporučení

A Bytové jednotky

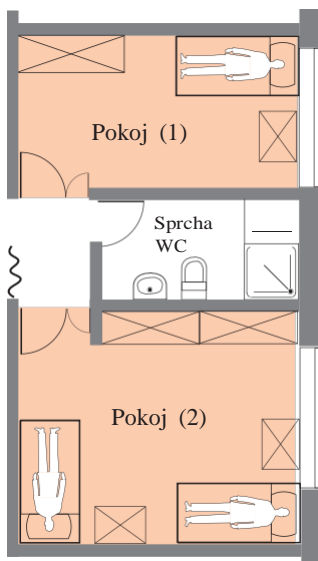
- Prostory pro obytné jednotky by se měly nacházet především v přízemí s přímým vstupem do zahrady.
- Rampy, např. na terasu nebo do zahrady, mohou mít max. sklon 6 % (při rekonstrukcích výjimečně více).
- Z obecného hlediska nesmí být v obytném prostoru žádné schody, horizontální bariéry (zúžená místa) a prostorová omezení.
- Prostorový koncept by měl být jednoduchý. Funkce jednotlivých pokojů by měla být jasně daná. Obytný prostor by měl zahrnovat více pokojů, které leží vedle sebe a umožňují různé činnosti (vaření, sledování TV, hraní, zpívání, odpočívání). Centrum obytného prostoru tvoří kuchyně, v jejíž bezprostřední blízkosti by měla být toaleta.
- Prostor pro společné užívání (společenská místnost) v rámci jedné bytové jednotky by měl(a) mít min. velikost 6 m² na uživatele, to znamená, že 10 uživatelů by mělo mít k dispozici společenskou místnost o rozloze větší než 60 m², aby měl každý uživatel dostatek prostoru pro pohyb. Ke společenské místnosti ještě patří multifunkční místnost o rozloze minimálně 16 m², která může být využívána pro nejrůznější skupinové aktivity.*)
- Vhodné je zřízení nekonečných cest ve vnitřním prostoru. Chodby by měly být minimálně 120 cm široké, aby se zde mohli vyhnout chodci a vozíčkáři.
- Součástí bytové jednotky by měla být dostatečně velká kancelář a personální pokoj, jehož jedna stěna směrem do centrální místnosti by měla být prosklená. Dle předpisů musí být také součástí vybavení oddělená toaleta pro personál.

*) Tyto normativy platí pro pobytová zařízení v kantonu Bern. Zdroje: Investiční záměr v pobytových zařízeních pro seniory: postup pro plánování, projektování a realizaci; Znění z 28. května 2008, s. 25. Dokument ke zhlédnutí na www.gef.be.ch/ / Rubrik Alter, Investitionsvorhaben.

Venkovní prostor

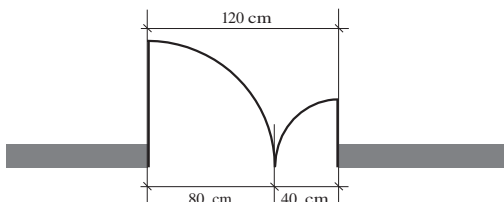
Bytová jednotka pro 10 osob (schématicky)

Kombinace 1-2
lůžkových pokojů
(schematicky)

B Pokoje /Sanitární místnosti

- Jednotlivé pokoje musí mít čistou rozlohu min. 16 m² (včetně sprchového koutu). Dvoulůžkové pokoje musí být dvakrát tak větší, tedy 32 m² (včetně sprchového koutu). Pokud je to možné, měly by být pokoje čtvercově koncipované. Což umožňuje variabilní vybavení nábytkem a použití. Doporučuje se instalovat dostatečné množství elektrických zásuvek.

- Doporučená šíře otevírání dveří je 1,20 m, aby mohl projet invalidní vozík nebo aby mohli projít uživatelé s doprovodnou osobou.

- Není-li možné zajistit bezprahový vstup, práh nesmí být vyšší než 2,5 cm.
- Minimální velikost sanitární místnosti (umyvadlo, toaleta, sprcha) je 200 x 180 cm. Umyvadlo a WC musí být plně přístupné. Je nutné dbát na protiskluzové podlahové krytiny a instalovat přídržná madla.
- Smysluplné je, když je do jednolůžkových pokojů umístěno umyvadlo a toaleta, které jsou oddělitelné od obytné části posuvnými dveřmi nebo závěsem, tak že v noci je toaleta viditelná z postele (zvyšuje to její využívání).
- Sprchy a event. vany mohou být centrálně uspořádány a společně využívány.
- Dveře toalety by měly být natřeny výraznou barvou, označeny nápisem nebo symbolem.

*) Tyto normativy platí pro pobytová zařízení v kantonu Bern.

6 Vliv osvětlení / Vnitřní - venkovní prostor

Soulad s životními cykly člověka a závislost na nich doprovází člověka po celý jeho život. Zrození, život a smrt jsou řízeny a doprovázeny světlem, bez světla není život.

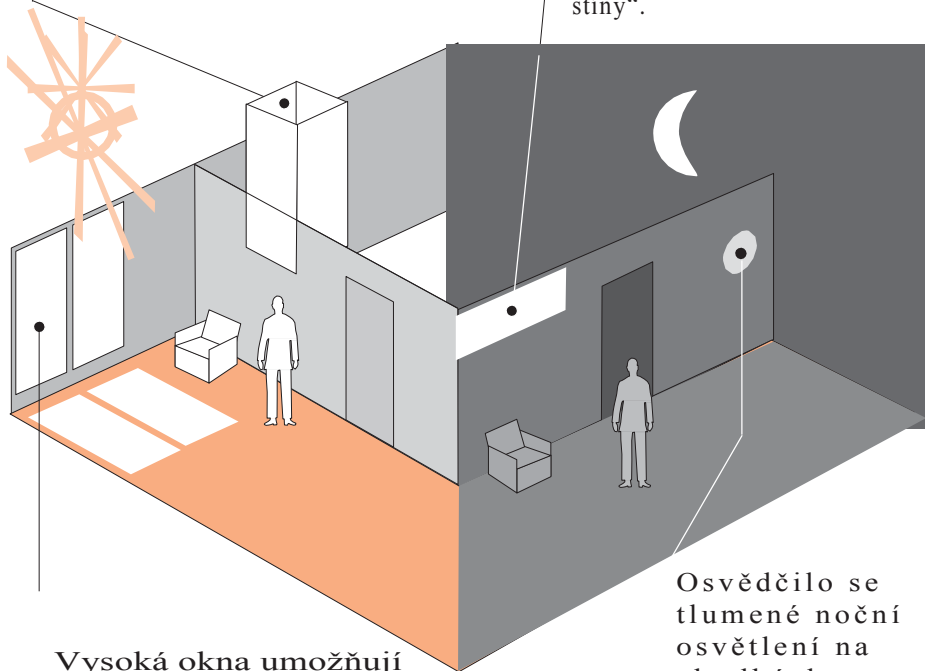
Světlo zvenku a pohled na vnější okolí (např. kvetoucí louka na jaře, východ slunce a stmívání atd.) přispívají k orientaci v čase, ovlivňují duševní a tělesné blaho a přirozený rytmus dne a noci.

Cíleným využitím světla ve vnitřních prostorech je možné podporovat orientaci. Kromě toho jsou projasněné, teplým světlem zaplavené místnosti přitažlivým místem uvnitř bytové jednotky a poskytují prostor pro setkávání.

Doporučení

Zdroje denního světla jsou důležitou součástí světelného uspořádání.

- Světlo by mělo být jasné (min. 500 luxů), přizpůsobené dennímu a nočnímu rytmu, teplé, částečně nepřímé a nemělo by „házet stíny“.

Vysoká okna umožňují vnímání vnějšího světa a vytvářejí světlou, jasnou atmosféru. Zasklení by měla být dle možnosti UV-propustná. *Vizuální kontakt* s vnějším prostředím, např. pohled do přírody, na město, do zahrady, do dvora) je důležitý z hlediska orientace v prostoru a čase.

Osvědčilo se tlumené noční osvětlení na chodbách; event. barevné světlo na toaletě.

Terapeutické světelné sprchy nebo světelné místnosti mohou přispět k tělesnému a duševnímu blahu, s jejich užíváním je však ještě málo zkušeností.

7 Kuchyně /centrální prostor

Kuchyně jako centrum, místo setkávání a místo bezpečí má při projektování vnitřních prostor pro lidi s demencí velký význam. Na tomto místě jsou oslovovány různé smyslové roviny a každý člověk si zde může zavzpomínat na vaření, jídlo a setkávání se u společného stolu.

Kuchyně, vaření, pečení a příprava pokrmů patří k aktivitám, které každý člověk dobře zná. Tvoří centrální strukturu každodenního života a každý je má spojené s nějakými vzpomínkami. Mnoho uživatelů se s velkou samozřejmostí podílí na přípravě stolování, které je spojeno s vařením, prostíráním stolu, umýváním a sklizením nádobí. Jídlo a pití se stává rituálem. Vůně vaření podněcují k tomu, že člověk více jí a tím také déle potravu samostatně přijímá.

Doporučení

- Pokud je to možné, měla by být kuchyně umístěna do centra bytové jednotky. Měla by být spojena s jídelnou, aby se mohli uživatelé aktivně podílet na případných pomocných pracích.
- Kuchyně by měla také fungovat jako centrum pro jiné aktivity, např. čtení novin, společné zpívání, malování, skládání prádla.
- Důležitý je dostatečně velký prostor a promyšlené uspořádání („ostrůvek“).
- Jídelna by měla být vybavena biografickými prvky. Nádobí, sklenice atd. by měly podporovat důvěru. Nevyužívat příliš mnoho hotových produktů (zabalené džemy, káva ve velkých uzavřených nádobách atd.).
- Kuchyně by měla být pravidelně využívána; např. každou sobotu se mohou péci na neděli čerstvé trhance.
- V kuchyni by také mělo být stále něco „k snědku“.
- Kultura jídla podstatně přispívá k lepší kvalitě života. Při tvoření jídelníčku je důležité zapojit i samotné uživatele. Jídlo musí dělat radost!

Literatura a webové stránky

- Biedermann-Stähli, Markus (2006): Esskultur im Heim / bidi / Forum 99, Skript SAG Kurs.
- Buber, Martin (1999): Ich und Du, Reclam, Gütersloh.
- Feddersenarchitekten (2004): Demenz Architektur (2. überarbeitete und erweiterte Auflage 2006).
- Held, Christoph und Ermini-Fünfschilling, Doris (2006): Das demenzgerechte Heim (2. Auflage).
- Höpflinger, François (2005): Grundsätze moderner Altersforschung- und die Mehrdeutigkeit kalendarischen Alters, Skript SAG Kurs: Grundlagen der Gerontologie.
- Jury, Mark und Dan (1991): Gramp, ein Mann altert und stirbt. Die Begegnung einer Familie mit der Wirklichkeit des Todes. (4. Auflage).
- Kitwood, Tom (2000): der personenzentrierte Ansatz im Umgang mit verwirrten Menschen (1. Auflage).
- Maquardt, Gesine (2007): Kriterienkatalog Demenzfreundliche Architektur.
- Perrig, Pasqualina (2006): Lebensphasen und ihre Entwicklung, Notizen zu ausgehändigtem Skript SAG Kurs.
- Psyhyrembel (2002): S. 345 (259. Auflage).
- Quinton, Anthony (1973): The Nature of Things, London: Routledge.
- Saup, Winfried / Eberhard Angela (2005) Umgang mit Demenzkranken im betreuten Wohnen – ein konzeptgeleiteter Ratgeber. (1. Auflage) Augsburg.
- Schmugge, Barbara (2006): Wohlbefinden im Alter. Skript SAG Kurs.
- Staack, Swen (2004): Milieuthérapie, ein Konzept zur Betreuung demenziell Erkrankter, (Vincentz Network).
- Technische Hilfen für Demenzkranke (2005): Orientierungshilfe für den Umgang mit technischen Unterstützungsmöglichkeiten bei der Betreuung Demenzkranker. (3. Auflage) Deutsche Alzheimergesellschaft.
- Wahl, Hans- Werner und Tesch-Römer, Clemens (2000): Angewandte Gerontologie in Schlüsselbegriffen.
- Weiter, Rudolf / Hürlimann, Matthias / Hürlimann-Siebke, Katharina (2006): Gestaltung von Betreuungseinrichtungen für Menschen mit Demenzerkrankungen (1. Auflage).
- Kanton Bern: www.gef.be.ch/site/index/gef_direktor/gef_alba_alter.htm
Stadt Bern: www.ava.bern.ch
- www.pflegen-online.de (2002): download/ Artikel, prell pdf: Das Psychobiografische Pflegemodell nach Prof. Böhm (April 2008).
- www.sonnweid.ch (2007): Schwerpunkt: «Glaubenssätze der Demenz», Demenz Info, Newsletter der Sonnweid AG, Nr. 6, (Mai 2008).
- www.deutsche-alzheimer.de/index.php?id=48 (2003): Selbsthilfe Demenz, Alzheimer Info, Nr. 4 (Mai 2008).
- <http://de.wikipedia.org/wiki/Demenz> (2008).

Tiráž

Vedoucí projektu:

Urs Leuthold, dipl. Gerontolog, Alters- und Versicherungsamt der Stadt Bern

Redakce, grafika a layout:

infopub, Bern

Foto:

© manu friederich, www.manu.ch

(Přestavba oddělení pro lidi s demencí Kühlewil, www.w2h.ch)

© 2009 AVA, město Bern